

Omówienia i recenzje

"Studie Muzea Kroměřížska '85", Gottwaldow 1985

Recenzowany tom poświęcony został cmentarzysku z początku epoki brązu w Holešovie, okr. Kroměříž, Morawy. Jest to kolejne duże opracowanie materiałowe tego typu po monografiach stanowisk w Brančy (J. Vladár 1973) i w Vyčapach-Opatovcach wraz z kilkoma cmentarzyskami pomniejszych (A. Točík 1979). Wymienione publikacje nie mogły ująć uwadze czytelnika zainteresowanego problematyką tzw. episznurowego przykarpackiego kręgu kulturowego. Pojęcie to, pomimo że wprowadzone zostało do literatury już dwadzieścia lat temu (J. Machnik 1967a; 1967b), ugruntowuje się dosyć wolno. Tymczasem jest ono kluczem do zrozumienia relacji pomiędzy takimi jednostkami, jak na przykład kultura Chłopice-Veselá, grupy nitrzańska i koszańska, kultura gródecko-zdołbicka czy karpacie inwentarze typu orawskiego (P. Valde-Novak 1986a; 1986b). Wąskie, pozbawione kontekstu spojrzenie na zjawiska zachodzące na obszarach przykarpackich na przełomie epok kamienia i brązu zubaża możliwości interpretacyjne, a czasem prowadzić może do błędnych wniosków. Do sprawy tej powrócę w końcowej części recenzji.

Cmentarzysko w Holešovie odkryte zostało podczas prac melioracyjnych w 1950 r. Bezpośrednio po tym przeprowadzono badania ratownicze, kierowane przez B. Struhale z miejscowego Muzeum Miejskiego przy współpracy z Instytutem Archeologicznym Czechosłowackiej Akademii Nauk w Brnie. Odkryto wówczas 35 grobów, wiązanych z kulturą ceramiki sznurowej z początków epoki brązu. Taka interpretacja, wzbogacona jedynie sugestiami odnośnie do powiązań z kulturą unietycką, obowiązywała do czasu wyodrębnienia w południowo-zachodniej Słowacji i w przyległej części Moraw nowej jednostki nazwanej grupą nitrzańską (A. Točík 1963).

Badania wykopaliskowe w Holešovie wznowione zostały w 1964 r. przez J. Ondračka z Czechosłowackiej Akademii Nauk w Brnie i kontynuowane do 1970. O ich rezultatach informowały doroczne komunikaty Instytutu Archeologicznego, a także jedno nieco szersze opracowanie (J. Ondraček 1972). Recenzowana publikacja jest prezentacją całości materiałów uzyskanych podczas starych i nowych badań, w zasadzie bez analizy i podsumowań syntetycznych, których ukazanie się w przyszłości zapowiada we „Wstępie” dyrektor Muzeum w Kroměříżu Z. Fišer.

Zasadniczą część monografii tworzy „Katalog znalezisk” (s. 2-130), opracowany przez J. Ondračka i L. Sebeľę*. W pierwszej kolejności omawiane są groby grupy nitrzańskiej (w liczbie 420), oznaczone kolejnymi liczbami arabskimi. Oddzielnie zaprezentowano 10 grobów kultury pucharów dzwonowatych, oznaczonych liczbami rzymskimi, odkrytych podczas badań J. Ondračka. Opisy obiektów są zwięzłe i ujednolicone. Dotyczą kształtu i wymiarów jamy, położenia szkieletu oraz wyposażenia. Plany grobów i wybrane zabytki ruchome ilustrowane są w tekście, zdecydowana większość materiałów – na 46 tablicach zamykających „Katalog”.

Dalsze części omawianego tomu są opracowaniami specjalistycznymi wybranych kategorii źródeł. Największe z nich (s. 131-169) to *Analiza antropologiczna szkieletów z cmentarzyska w Holešovie*, pióra M. Stloukala. Znajdujemy tam między innymi ogólną charakterystykę materiałów antropologicznych z punktu widzenia ich przydatności badawczej, szczegółowy katalog źródeł, analizę paleodemograficzną z tabelami wieku zmarłych i wyliczeniami indeksów dla sześciu wystarczająco zachowanych czaszek oraz krótkie nawiązanie do materiałów antropologicznych z innych cmentarzysk grupy nitrzańskiej.

* Tytuły artykułów omawianego tomu zostały przetłumaczone na język polski przez autora niniejszego opracowania.

Wyroby metalowe stanowiły dość powszechne wyposażenie grobowe omawianej jednostki kulturowej. Analizę spektralną przedmiotów z Holešova przedstawił L. Págo (s. 170-179). Objęła ona 224 zabytki uznane za miedziane, jeden przedmiot złoty oraz paciorek szklany.

Praca pt. *Krzemieniarstwo grupy nitrzańskiej z cmentarzyska w Holesovie* (s. 180-184) przedstawiona została przez J. Svobodu. Omówiono w niej ogólną strukturę inwentarza liczącego 329 zabytków, technologię i typologię oraz ślady użytkowania narzędzi. Materiały zostały przedstawione w tabelach, odnoszących wyróżnione zbiory do pochówków według płci zmarłego. I tak pierwsza z nich dotyczy dystrybucji zabytków nieretuszowanych, retuszowanych i ze śladami użytkowania, druga – odłupków o różnej wielkości powierzchni korowej, trzecia – odłupków o różnych typach piętek. Czwarta tabela obrazuje strukturę narzędzi (192 okazy), które podzielone zostały na cztery grupy: (I) retuszowanymi krawędziami; (II) zębato-wnętkowe; (III) specyficzne, (IV) obustronnie płasko retuszowane.

Artykuł nie zawiera ilustracji (odwołuje się do tablic „Katalogu”), ani uwag na temat surowców. Te ostatnie zostały oddzielnie opracowane przez A. Přichystala (*Analiza petroarcheologiczna*, s. 185-187).

Niektóre narzędzia kamienne zostały przebadane pod kątem ich użytkowania. Donoszą o tym M. Molčík i L. Šebela w artykule pt. *Badania śladów użytkowania za pomocą techniki mikroskopu elektronowego* (s. 188-196). Znajdujemy w nim omówienie warunków technicznych obserwacji oraz prezentację 16 fotografii mikroskopowych.

Tom zamyka streszczenie w języku niemieckim (s. 197-200).

Uwagi na temat recenzowanej pracy chciałbym zacząć od strony technicznej wydawnictwa. Papier i druk z pewnością reprezentują poziom nieosiągalny u nas już od czasów przedwojennych. Pewne zdziwienie budzi forma graficzna. Pisanie tytułów małymi literami (z nazwami miejscowości włącznie) i numeracja stron olbrzymiej wielkości cyframi jest manierą niepotrzebną w pracach naukowych. Autorzy nie mieli na to, oczywiście, żadnego wpływu. Ilustracje są bardzo dobrze wykonane. Szkoda, że poszczególne zespoły nie zostały rozdzielone liniami, co ułatwiłoby czytelnikowi jego zadanie. Brak jest ponadto podziałek. Z wymiarów zabytków podanych w części opisowej „Katalogu” orientujemy się, że materiały kamienne, metalowe i kościane prezentowane są w naturalnej wielkości, ceramika natomiast jest dwukrotnie zmniejszona.

Zawartość merytoryczna tomu nie jest w pełni jednolita. Pozbawiony części analityczno-syntetycznej „Katalog” jest, według zapowiedzi we „Wstępie”, pierwszą częścią opracowania zasadniczej problematyki archeologicznej cmentarzyska w Holešovie. Pozostałe artykuły są zamkniętymi całościami. Z faktu tego nie można jednak czynić poważniejszego zarzutu, gdyż recenzowany tom nie jest tytułowo poświęcony cmentarzysku w Holešovie i z góry do niczego nie zobowiązuje. Czytelnikowi z innego kraju trudno jest ponadto zorientować się, czym są „Studie Muzea Kroměřížska '85”. Pomimo braku numeracji tomu, na podstawie uwag we „Wstępie” sądzę, że jest to seria wydawnicza i że być może przyniesie ona kiedyś oczekiwane uzupełnienia.

Krytycznej ocenie recenzenta wymyka się „Katalog”. Jest wyczerpujący i przejrzysty. Szczególnie korzystnie wyróżnia się on od niezbyt przecież dawnego opracowania cmentarzyska w Vyčapach-Opatovcach (A. Točík 1979), w którym zabytki ilustrowane są w dowolnej skali, a nieregularne, uformowane nożyczkami szare plamki oznaczają, jak czytamy, zabytki kamienne.

Analiza antropologiczna jest próbą pełnego wykorzystania jako źródła badawczego bardzo źle zachowanych szczątków kostnych. Nie mam kompetencji do oceny postępowania analitycznego, sądzę jednak, że wnioski wyciągnięte przez M. Stloukala są bardzo ciekawe. Na jeden z nich warto zwrócić szczególną uwagę. Otóż cmentarzysko w Holešovie było długotrwałym (200-250 lat) miejscem grzebalnym społeczności liczącej przeciętnie zaledwie 50 osób!

Opracowania metalurgiczne i petrograficzne prezentują wyczerpującą analizę surowcową przedmiotów znalezionych na cmentarzysku. W przyszłości stanowić mogą pożyteczne punkty odniesienia. Rozdział poświęcony badaniom śladów użytkowania na narzędziach kamiennych pozbawiony jest jakichkolwiek wniosków, oczekiwanych przecież przez czytelnika. Nawiązania do wyników tych badań znajdujemy jedynie w pracy J. Svobody o krzemieniarstwie grupy nitrzańskiej. Tej ostatniej chciałbym poświęcić na koniec trochę więcej uwagi.

Przystępując do opracowywania wszelkiego rodzaju źródeł formułujemy na wstępie pytania, na które pragniemy uzyskać odpowiedzi w wyniku analizy. J. Svoboda dokonał klasyfikacji materiałów kamiennych w odniesieniu do pochówków męskich, żeńskich i dziecięcych. Jest to zapewne zabieg konstruktywny w badaniach nad obrządkiem pogrzebowym, ale czy w badaniach krzemieniarskich? Jaki związek może mieć pleć zmarłego z powierzchniami korowymi na odłupkach czy z rodzajami ich piętek? Przypuszczam, że mamy tu do czynienia z analizami „na wszelki wypadek”. Przynoszą one zbędne i zaciemniające informacje, a także podważają zaufanie czytelnika co do profesjonalizmu pracy.

Dalsze wątpliwości budzi koncepcja ogólnego podziału inwentarza, zaprezentowana przez J. Svobodę (s. 183, tab. 1). Pominięto tu łuszczenie, których obecność sygnalizowana jest w „Katalogu”, zarówno w tekście jak i na ilustracjach (tabl. 14: 23; 18: 19; 19: 17; 20: 21; 21: 20). Zniknęły one prawdopodobnie w grupie form retuszowanych. Jest to zdecydowany błąd metodyczny. Łuszczenie powinny być ujmowane jako oddzielna grupa inwentarzowa, na pograniczu narzędzi i rdzeni. Koncepcja taka została zaprezentowana w najnowszym opracowaniu krzemieniarsstwa episznurowego przykarpackiego kręgu kulturowego (J. Kopacz, P. Valde-Nowak 1987), które oczywiście nie mogło być znane J. Svobodzie. Nie zmienia to jednak faktu, że pominięcie łuszczeni przez autora jest równoznaczne z nieuchwyceniem ważnej cechy diagnostycznej różnicującej inwentarze wspomnianego kręgu.

Najciekawszym elementem artykułu jest tabela 4 (typologiczna; s. 194). Nie chciałbym tu dyskutować nad szczegółami klasyfikacji narzędziowej, na przykład nad mianem ryłca okazu ilustrowanego na tablicy 5: 13, czy włączeniem do zespołu półtyłczaka-ryłca (tabl. 29:19). Znacznie ważniejszą sprawą jest zasada podziału zabytków na grupy, który stwarzałyby możliwości uogólnień i porównań pomiędzy różnymi zespołami. W cytowanym opracowaniu materiałów kamiennych episznurowego przykarpackiego kręgu kulturowego (J. Kopacz, P. Valde-Nowak 1987) zaproponowane zostały pojęcia: „narzędzia funkcjonalne”, „narzędzia typologiczne” oraz „narzędzia konwencjonalne” (jako podzbiór „narzędzi typologicznych”). Łatwo jest dostrzec, że grupy typologiczne I i II J. Svobody odpowiadają ogólnie „narzędziom funkcjonalnym”, grupa III – „narzędziom typologicznym” bez członu „konwencjonalnego”, a grupa IV – „narzędziom konwencjonalnym”. Zbieżność ta świadczy, moim zdaniem, o zasadności proponowanej koncepcji.

Analiza materiałów kamiennych zakończona jest krótkimi wnioskami, których fragmenty chciałbym zacytować: „Materiał z Holešova różni się zdecydowanie od przemysłu kultury mierzanowickiej brakiem wyraźnych narzędzi obustronnie płasko retuszowanych – siekier, sierpów i noży. [...] Pomimo że krzemieniarsstwo z wczesnej epoki brązu jest u nas jak dotychczas mało znane, można przypuszczać w nawiazaniu do obszarów Polski, że materiały nitzańskie z Holešova są bliższe materiałom wcześniejszej kultury ceramiki sznurowej niż kultury mierzanowickiej” (s. 182).

Wnioski powyższe uważam za całkowicie błędne. Autorowi nie są prawdopodobnie znane koncepcje zmian w wykorzystywaniu kamienia zachodzące na znacznych obszarach Europy na przełomie epok kamienia i brązu. Za istotę krzemieniarsstwa późniejszego od kultury ceramiki sznurowej uważa on narzędzia obustronnie płasko retuszowane, co jest wielkim uproszczeniem. Formy takie nie są charakterystyczne nawet dla wszystkich stanowisk kultury mierzanowickiej (por. Iwanowice, woj. Kraków; J. Kopacz 1976), nie mówiąc już o całej strefie episznurowego przykarpackiego kręgu kulturowego. Zresztą, w materiałach z Holešova znajdujemy jedno uszkodzone płoszcze (tabl. 26: 18) oraz siekierę o soczewkowatym lub owalnym przekroju (tabl. 8: 22). Znajdujemy również całą gamę narzędzi retuszowanych, z nożami tylcowymi włącznie. Ekwiwalentem retuszu obustronnego narzędzi nożowatych jest tu często, podobnie jak w Iwanowicach, retusz na stronie dolnej formy odłupkowej, poprawiający symetrię ostrza widzianego od przodu (tabl. 20: 20, 34: 12). Zwracają również uwagę masywne przekłuwacze (tabl. 32: 21, 38: 15), a także drapacze odłupkowe (tabl. 21: 20, 26: 20). Wszystkie wymienione formy mają ściśle analogie w Iwanowicach, a w nieco mniejszym stopniu i w Mierzanowicach (B. Balcer 1977). Podobieństwem „negatywnym” pomiędzy wymienionymi stanowiskami a Holešovem jest między

innymi słaby udział techniki wiorowej. Materiały z Iwanowic i Mierzanowic są, jak się wydaje, nieznanne J. Svobodzie ani z pierwotnych publikacji, ani z uwag ogólnych i przedruku części ilustracji w syntezie J. Lecha (1982/1983). Zna on natomiast lokalne materiały kultury ceramiki sznurowej. Dlatego też jego próby szukania nawiązań są chybione.

Recenzowany tom spełnia, mimo niedociągnięć, swoją podstawową rolę — rzetelnie prezentuje źródła. Jego wartość jako katalogu została już potwierdzona podczas opracowywania krzemieniarstwa grupy nitrzańkiej (P. Valde-Nowak 1988) i zapewne potwierdzać się będzie jeszcze niejednokrotnie.

Jerzy Kopacz

LITERATURA

- Balcer B.
1977 *Osada kultury mierzanowickiej na stanowisku 1 w Mierzanowicach*, WA, t. 42, z. 2, s. 175-212.
- Kopacz J.
1976 *Wstępna charakterystyka technologiczno-typologiczna wczesnobrązowego przemysłu krzemiennego z Iwanowic*, woj. Kraków, APolski, t. 21, z. 1, s. 85-107
- Kopacz J., Valde-Nowak P.
1987 *Episzurowy przykarpacki krąg kulturowy w świetle materiałów kamiennych*, APolski, t. 32, z. 1, s. 41-78.
- Lech J.
1982/1983 *Flint Work of the early Farmers. Production Trends in Central European Chipping Industries from 4500-1200 B.C. An Outline*, AAC, t. 22, s. 5-63.
- Machnik J.
1967a *Związki kultury Schneckenberg-Glina III z przykarpackim episznurowym kręgiem kulturowym*, Spraw. PAN Kraków, styczeń-czerwiec 1966, s. 1-4.
1967b *Stosunki kulturowe na przełomie neolitu i epoki brązu w Małopolsce (na tle przemian w Europie środkowej)*, Materiały do prehistorii ziem polskich, cz. III, Epoka brązu, z. 1, Warszawa.
- Ondráček J.
1972 *Pohřebiště nitranské skupiny v Holešově*, AR, R. 24, z. 2, s. 168-172.
- Točík A.
1963 *Die Nitra Gruppe*, AR, R. 15, z. 5, s. 716-774.
1979 *Výčapy-Opatovce a ďalšie pohrebiská zo staršej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku*, Materialia Archaeologica Slovaca, t. I, Nitra.
- Valde-Nowak P.
1986a *Inventare des Orava-Typus und ihre Bedeutung für Untersuchung der frühbronzezeitlichen Besiedlung in polnischen Karpaten*, [w:] *Urzeitliche und frühgeschichtliche Besiedlung der Ostslowakei in Bezug zu den Nachbargebieten*, Nitra, s. 115-123.
1986b *Inwentarze typu orawskiego — warunki wyodrębnienia*, Spraw. PAN Kraków, t. 27/2, lipiec-grudzień 1983, s. 267-269.
1988 *Zabytki kamienne w grobach grupy nitrzańkiej*, AAC, t. 27.
- Vladar J.
1973 *Pohrebiska zo staršej doby bronzovej v Branči*, Bratislava.